

ABDULLA ORIPOVNING SO‘Z QO‘LLASH MAHORATI

Usmonova Shahina Xudoynazar qizi

*Shahrisabz davlat pedagogika instituti Pedagogika
fakulteti 4-kurs talabasi*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada so‘z jozibasi, uning tengsiz qudrati haqida mufassal bayon keltirilgan. Xususan, O‘zbekiston Qahramoni, xalq shoiri Abdulla Oripov ijodida so‘z qo‘llash mahorati haqida fikr yuritilgan.*

Kalit so‘zlar: *She‘r, so‘zning qudrati, poetik, Abdulla Oripov, shoir.*

So‘zning qudrati, jozibasi haqida juda ko‘plab allomalarning fikrlari mavjud. O‘zbekiston Qahramoni, xalq shoiri E.Vohidov “So‘z latofati” risolasida “So‘z bamisoli charaqlagan yulduz, oqib yotgan daryo, esib turgan shamol”, -deb ta’riflaydi.^[1] So‘z sehri hamon insoniyatni hayratga solib kelmoqda. “Temur tig‘ yetmagan joyni, qalam bilan oldi Alisher” deb so‘zning qudratiga urg‘u beradi. Akademik Naim Karimov “She‘r o‘ziga xos organizm bo‘lsa, so‘z uning hujayrasidir. Organizm tirik bo‘lishi uchun uning har bir hujayrasi sog‘lom bo‘lishi va nafas olib turishi lozim, har bir so‘z ham she‘rga, uning qalbi bo‘lgan obrazga o‘z qonini berib turishi va uni harakatga keltirib turishi kerak”, - deb yozadi.^[2]

Har qanday iste’dodli, ijodkor badiiy tafakkurida o‘ziga xos san’atkor ekanini ko‘ramiz. Bunday ijodkor asarlarida badiiy tasvir vositalarini mohirona qo‘llash, badiiy tilning tasvir imkoniyatlari o‘ziga xos namoyon bo‘ladi. Darhaqiqat, har qanday badiiy asarning sehri, jozibasi, maftunkorligi, badiiy asar tiliga, ruhiyatiga hamda ijodkorning mahoratiga bog‘liq.

Ijod ahli go‘zal va betakror iboralarni, matal, maqol va rivoyatlarni, albatta, elidan, xalq ichidan topadi; ko‘pchilik bir oz e’tiborsiz bo‘lgan yoki ustini bir oz chang bosgan noyob durdonalarni qayta yaraqlatib o‘z xalqiga taqdim etadi. Natijada, ifodalarning xalqona ekanligi, el diliga yaqinligi uchun tahsinlar eshitadi. O‘zbek xalqining shunday ehtiromiga sazovor bo‘lgan, xalq dilidan, qalbidan o‘z she‘rlari bilan chuqur o‘rin olgan shoirlardan biri shubhasiz Abdulla Oripovdir. Abdulla Oripovni so‘z zargari degim keladi. Shoir turli mavzularda buyuk kashfiyotlar qilib, o‘z mahorati ila so‘zning qudratini ko‘rsata oldi. “O‘zbekiston”, “Men nechun sevaman, O‘zbekistonni?”, “Onajon”, “Birinch muhabbatim” kabi she‘rlari ong-u shuurimizga singib ulgurgan. Shoir so‘zning jozibasi bilan qalblarni sehladi.

Har qanday ijodkor his-tuyg‘ularini, voqelikka munosabatini so‘z vositasida ifoda qiladi. Aslida nazariy jihatdan qaraganda til badiiyati negizida so‘zlarni ko‘chma ma’noda qo‘llash, lug‘at boyligimizda mavjud so‘zlarni o‘z o‘rnida ishlatish, unumli foydalanish juda katta ahamiyat kasb etadi.

Abdulla Oripovning mashhur “O‘zbekiston” she‘rida qaratqich kelishigi qo‘shimchasi (-ning) shaklini o‘zgartirib, ya’ni “mening” o‘riniga “manim” tarzida qo‘llashi ham, aynan,

she'ning badiiy qiymati oshishiga xizmat qilgan. Ora-orada takrorlanib keladigan "O'zbekiston Vatanim manim" satri o'z orginalligi, shuningdek, shu misradagi ikki so'zning (Vatanim, manim) o'zaro ichki qofiyalanib kelishi kuchli emotsiyani paydo qiladi. Shoir xuddi shu she'rida: "Balki ustoz Oybekdek to'lib, **Yozajaksan** yangi bir doston, Balki Habib Abdulla bo'lib, Sahrolarda **ochajaksan** kon", degan misralar bor. E'tibor qilinsa, adabiy til norma-mezonlariga asos bo'lmagan "-jak" grammatik qo'shimchasi asosan o'g'uz lahjasida keng qo'llanadi. She'riy misrada qo'shimchaning "yozajaksan", "ochajaksan" tarzida anormal qo'llanishi til badiiyatiga xizmat qilgan. Shu nuqtai nazardan qaraganda, oddiy ko'ringan birgina grammatik qo'shimcha ham she'riy asarning badiiy tili masalasida o'z ahamiyatiga ega.

Ma'lumki, o'zbek adabiy tili shevalarda mavjud so'zlar vositasida boyib boradi. Agar she'riy misralar tarkibida o'rinli qo'llansa, tabiiyki, she'r xalq qalbidan o'rin oladi. Shu ma'noda Abdulla Oripov she'rlari tilidagi xalq tili elementlari, xususan, shevaga xos so'zlarning o'z o'rnida qo'llanishi kuzatiladi:

*Mamontlar to'dasi chiqdi o'rmondan,
Shimol ko'chkiniday vahshiy va sarmast
Va lekin vahshyroq to'da har yondan
Bostirib keldilar guras va guras*

"Sarmast" so'ziga original qofiya sifatida ishlatilgan "guras" so'zi shoir tug'ilib o'sgan Qashqadaryo shevasiga xos bo'lgan so'z hisoblanadi. Xuddi shu "Yuzma-yuz" she'rida shoir xalqini ta'riflar ekan, uning zahmatkashligini aytib "Elda tinim bordir, unda yo'q tinim" degan g'oyatda xalqona o'xshatishni ishlatadi. Ishchanligini, mehnatkashlagini "ishparast" degan yangi bir o'zi ijodkor sifatida yasagan so'z bilan bayon etadi. "Ishparast", "rangpar" – har holda bu poetik so'zlar, o'ziga xos tashbehlar shoir she'riyatining yuksak badiiyatini ko'rsatadigan omillar sanaladi.

Tug'ilgan zaminga muhabbat nafasi ufurib turgan «Qarshi qo'shig'i»da ham xalqning aynan o'zidan olgan poetik so'zlarni uchratamiz: "Mana bukun, ey yurtim, g'oz turibman qarshingda", "Bu yerlarning bori shu: **qip-qizil sahro** bari", "Oyoqlangan qo'ziday dovdirar yelda maysa", "Bosh ustingda o't purkar samoning ajdahosi, Asta sekin kun qaytar, bosilar qaynoq to'zon" kabi misralardagi "g'oz turibman" (mag'rurlik ma'nosi kuchli), "qip-qizil sahro" (o'ta yalong'och ma'nosi kuchli), "oyoqlangan qo'ziday" (xalqona o'xshatish tasvir realligini kuchaytirgan), "o't purkar" (o'ta qizdirish ma'nosi kuchli), "kun qaytar" (vaqt o'tishini, quyoshning yotog'i tomon og'a boshlashini xalq shu ibora bilan ifoda etadi) kabi o'xshatish va so'z birikmalarida xalq tili va dilining tafti sezilib turibdi. She'ning badiiy qiymatini oshirishga bunday ta'birlarning ijobiy ta'sir ko'rsatishi tabiiydir.

Shoir qo'llagan "ochun" so'zining ommaviylashishi, iste'molga kirishi, ba'zan "dunyo" va "olam" so'zlari bilan sinonim tarzida kelishi, tabiiyki, qadimiy yozma bitiklardan o'rganish natijasidir.

Darhaqiqat, Abdulla Oripovning o'zi ehtirom bilan ta'kidlaganidek, "... Ma'lum did va saviyaga ega bo'lmagan ijodkor adabiyotning birinchi elementi bo'lmish tilning o'zidayoq kimligini bildirib qo'yadi. Didsiz shoir biror so'zni biron o'rinda eplab ishlatishi gumon.

Fikrimni isbotlash uchun ba’zi misollarga murojaat etaman. “Muhokamat ul-lug‘atayn”da Alisher Navoiy *yig‘lamoq* so‘zining bir necha sinonimlarini keltiradi. (Ular holatlar hamdir). Xususan, *bo‘zlamoq*, *o‘kramoq*, *bo‘kramoq*, *siqtamoq* va hokazo. Bizning shoirlarimizning qahramoni yig‘layapti deylik. Ammo u qaysi sababga ko‘ra va qanday holatda ko‘z yoshi to‘kmoqda? Uzoqroq izlanishga toqati qolmagan yoki didi nomukammal shoir qahramonim umuman yig‘layapti, deb qo‘ya qoladi. Holbuki, haligiga o‘xshash sinonimlar shoirga bunday o‘rinda juda qo‘l kelishi mumkin. Masalan, tasavvurimcha, bolasi o‘lgan ona bo‘zlaydi, ota o‘kraydi. Yoki ma’lum bir satrda unli va undoshlarning uyg‘un kelishi uchun tuproqni *tufroq* deyishga ham to‘g‘ri keladi. Bunday misollarni ko‘plab keltirish mumkin”.^[3]

Shoir aksar hollarda aynan xalq naqlini, azaliy haqiqatlarni she’r matnda qo‘llashi jarayonida «Deydilar», «Deydiki» tarzidagi ifodani ko‘p ishlatadi. Shoirning mashhur «**Deydilar**, it hurar - O‘tadi karvon», misralari bilan boshlanuvchi to‘rtligi fikrimizni isbot etadi. «Deydilar» fe’lida majhullik nisbati bor. Ammo shoirning har bir go‘zal satri shu so‘z ortida xalq donoligining javhari turganini ta’kidlab turadi. Shoir ba’zan dono odam yoki donishmand tildan so‘z aytishga jazm qiladi:

Donishmand dediki,

Osonni kutma,

Imkondan ortiq bir imkonni kutma.

Aslida shoirning o‘zi ham donishmand, faylasuf. Uning she’riy misralarida dono fikrlar ko‘p. Shoir aytmogchiki, har narsaning o‘z o‘lchovi bor, har narsa o‘ziga mos bo‘lsin, tuban odamdan saxovat kutma, tuban tuban, yuksak yuksakdir.

Abdulla Oripov qaysi mavzuda asar yaratmasin, yo "g‘am", yoki "shodlik" tushunchalari bilan aloqador bo‘lib chiqadi. Yo shodlik tuyg‘ularini uyg‘otadi, yoki g‘amgin kayfiyat yaratadi.

Shoirning "Munojot"ni tinglab" she’ri so‘z san’atining yuksak namunasi sanaladi. Bu asar shunday mukammal yaratilganki, uning alohida bandi haqida ham, hatto, ayrim misralari ustida ham bimalol ilmiy mulohaza yuritaverish mumkin.

Eshilib, to‘lg‘anib ingranadi kuy,

Asrlar g‘amini so‘ylar munojot.

Bu band kuyning harakatdagi tasviri bilan boshlanadi: *eshilib, to‘lg‘anib* so‘zlari chidab bo‘lmas darajada azob chekayotgan inson holatining tipik belgisi, yorqin ifodasi sifatida namoyon bo‘ladi. Azobning kuchini bundan oshirib ifodalay oladigan ma’nodor so‘zlar o‘zbek tilida yo‘q. Ana shunday eng yuqori o‘lchamli belgilarga ega harakatni ifodalayotgan *ingranadi* so‘zi ham eng og‘ir azob chekayotgan odam ovozining ifodasi. Azob chekayotgan kishining ovozini bundan ortiq aniqlikda ifodalay oladigan so‘z ham o‘zbek tilida yo‘q. Ana shunday eng kuchli so‘zlar tizmasidan tarkib topgan insoniy azobning belgilari *g‘am* so‘zining badiiy qiyofasiga ham aynan mos bo‘lib tushgan. "Kuyi shunday bo‘lsa, g‘amning o‘ziga qanday chiday olgan ekan odamzod". Shunday qilib,

yuzlab-minglab kuy va qo‘shiqlarda o‘z ifodasini topgan musiqiy haqiqat bittagina to‘rt satrlik she‘r bilan badiiy haqiqatga aylantirilgan.

Abdulla Qahhor "O‘tmishdan ertaklar" qissasiga "Munojot"ni tinglab" she‘rining so‘nggi "g‘am" bandini epigraf qilib olgan. Aslida insoniy azob-uqubatlar tasviriga bag‘ishlangan har qanday yirik badiiy asarlarga bu bandni epigraf qilib qo‘ysa bo‘laveradi.

"G‘am" bandining badiiy qiymatini oshiruvchi shunday badiiy vosita qo‘llanganki ("Kuyi shunday bo‘lsa, g‘amning o‘ziga qanday chiday olgan ekan odamzot"), undagi falsafiy savol xalq aforistikasi (maqol, matal, hikmatli so‘zlar)dagi "hazili shu bo‘lsa, chini qanday bo‘lar ekan" kabi badiiy vositalarga juda o‘xshab ketadi. Bu esa o‘z navbatida she‘rning xalqchilligini yanada oshiradi. Shu o‘rinda akademik Naim Karimovning so‘zning she‘rdagi o‘rni haqidagi quyidagi fikrini keltirish ham ilmiy, ham amaliy ahamiyatga egadir: "She‘r o‘ziga xos organizm bo‘lsa, so‘z uning hujayrasidir. Organizm tirik bo‘lishi uchun uning har bir hujayrasi sog‘lom bo‘lishi va nafas olib turishi lozim, har bir so‘z she‘rga, obrazga o‘z qonini berib turadi va uni harakatga keltirib turadi".

Xulosa qilib aytganda, Abdulla Oripovning o‘z she‘rlari bilan ona tilimizning go‘zalligini yuzaga chiqarish uchun ham amaliy, ham nazariy jihatdan ulkan ziyoli shaxs sifatida faol bo‘lganini ko‘ramiz. Uning o‘z ona tiliga bo‘lgan cheksiz hurmat-ehtiromi asarlaridagi xalqona ruhidan seziladi. Qolaversa, shoir she‘rlarida qo‘llagan xalqona ta‘birlar, original yasalgan so‘zlar, qadim mumtoz asarlardan olingan so‘zlarni, shevaga xos so‘zlarni o‘z o‘rnida qo‘llash, betakror o‘xshatishlar shoir mahoratini belgilovchi asosiy omillardan hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. "So‘z latofati", "O‘zbekiston" nashriyoti Toshkent – 2018
2. Naim Karimov, "Yoshlik" jurnali, 2014
3. A.Oripov "Tanlangan asarlar", 2-jid, G‘.G‘ulom nomidagi NMIU, Toshkent – 2017
4. www.ziyouz.com sayti